

Андрушко Олександр Вікторович, начальник кафедри кримінального права та процесу Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, кандидат юридичних наук, доцент

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СИСТЕМІ ПРИМУСУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Юридичну відповідальність найчастіше пов'язують з примусом у кримінальному процесі в різних аспектах їх співвідношення. Заявлена тема є актуальною в теоретичному контексті, оскільки стосується дескрипції цих юридичних концептів ученими та практичними працівниками, що безумовно корелює законодавчу та правозастосовну практику. Аналіз наукових доробок з цієї проблематики дає підстави окреслити наявні теоретичні розбіжності сучасного розуміння юридичної відповідальності та примусу в кримінальному процесі, зокрема в контексті їх співвідношення.

Насамперед це проблема визначення сутності юридичної відповідальності у кримінальному процесі. Вона виникає ще під час визначення юридичної відповідальності у загальній теорії права, оскільки в цей концепт учені вкладають неоднакові смисли:

– це досить помилкове визначення юридичної відповідальності у негативному та позитивному аспектах. Ми є прибічниками тих учених, які вважають, що юридична відповідальність настає лише за правопорушення – у цьому її основне та єдине призначення;

– це різноманітне розуміння юридичної відповідальності за правопорушення, внаслідок чого виділяються різні наукові концепції: юридична відповідальність: 1) покарання; 2) реалізація санкції; 3) міра державного примусу; 4) реакція суспільства на правопорушення; 5) обов'язок зазнавати позбавлень; 6) обов'язок, що виконується примусово; 7) обов'язок дати звіт; 8) правовідносини; 9) оцінка (осуд); 10) суб'єктивна юридична відповідальність; 11) державно-примусова форма реалізації юридичної відповідальності [1, с. 173]. Найчастіше юридичну визначають розглядають як вид державного примусу під час збереження й ознак інших концепцій;

– це дискурс стосовно феномену кримінальної процесуальної відповідальності, який зараз активно досліджується [2; 3]. Однозначно, що юридична відповідальність у кримінальному процесі – це комплексне явище, оскільки за правопорушення в кримінальному процесі законодавством передбачено настання того чи іншого виду юридичної відповідальності;

– це наукові проблеми самого примусу в теорії права та кримінального процесу, що ґрунтуються на несхожих підходах до визначення його правової природи, сутності, поняття, класифікацій, видів.

Одна сторона цієї проблеми – це прояв примусу в процесуальних заходах, що називають примусовими, запобіжними, юридичною відповідальністю, заходами забезпечення кримінального провадження тощо. Наприклад, Л. М. Лобойко та О. А. Банчук заперечують тотожність примусу з заходами забезпечення кримінального провадження. Вони вважають, що примус є там, де є застосування фізичної сили [4, с. 133]. У цьому контексті ми солідарні з О. Г. Шило, яка слушно зауважує, що ці заходи «мають виражений примусовий характер, який залежить не від порядку реалізації цих заходів, а від їх законодавчої моделі» [5, с. 256]. Так, відсутність єдиного загальноприйнятого підходу у визначенні поняття та системи процесуального примусу пояснюється багатоаспектністю його прояву, що не завжди враховують у наукових концепціях. У результаті такий підхід привів до логічних помилок, виражених у тому, що як однорівневі ланки системи процесуального примусу визначають такі елементи, як вплив, санкція та заходи примусу, що мають різну конструктивну належність [6, с. 98–99]. Сучасна доктрина примусу в кримінальному судочинстві опирається на тезу, відповідно до якої виконання суб'єктами кримінального процесу покладених обов'язків забезпечують не лише засоби, передбачені кримінальним процесуальним законом (кримінальний процесуальний примус), а й примусовими засобами, регламентованими іншими галузями права (адміністративного, кримінального, цивільного) або комплексними законодавчими актами [7, с. 20];

Інша сторона проблеми примусу – це класифікація його заходів. Заходи примусу в кримінальному процесі різноманітні та найчастіше поділяються на дві групи: 1) заходи юридичної відповідальності; 2) заходи, що не є юридичною відповідальністю [8, с. 13]. Серед перших виокремлюють заходи: штрафні та правопоновлюючі. Серед інших можна виділити заходи: 1) забезпечення; 2) запобіжні; 3) інші заходи примусу. Указівка на інші заходи примусу свідчить про недостатню розробленість класифікаційної системи заходів примусу в кримінальному процесі, яких ми дорахувалися понад двох десятків.

Насамкінець необхідно визначити проблему визначення місця юридичної відповідальності в системі заходів примусу у кримінальному процесі. У теорії права юридичну відповідальність пропонують відрізнити від інших заходів процесуального примусу за такими критеріями: метою застосування; підставами виникнення; функціями застосування; характером наслідків; зв'язком з санкцією правової норми; порядком застосування; часом застосування; наявністю вини [9, с. 5]. Це як раз той підхід, що дає змогу уникнути помилок під час формування концепцій процесуального примусу, заходів забезпечення провадження та юридичної відповідальності.

Так, Е. К. Кутуев за критерієм зв'язку з юридичною відповідальністю, передбаченою нормами матеріальних галузей права за вчинення правопорушення, поділяє заходи процесуального примусу на три групи: 1) заходи державного примусу, безпосередньо пов'язані з такою відповідальністю (покарання за вчинення злочину та адміністративного правопорушення); 2) заходи державного примусу, опосередковано пов'язані з такою відповідальністю (заходи кримінального процесуального примусу стосовно підозрюваного чи обвинуваченого, адміністративні процесуальні запобіжні заходи); 3) заходи державного примусу, не пов'язані з такою відповідальністю (заходи кримінального процесуального примусу, що застосовуються стосовно особи, яка не є підозрюваною чи обвинуваченою, адміністративні процесуальні запобіжні заходи) [10, с. 18].

Слід пояснити, що заходи примусу, як і юридична відповідальність, передбачена матеріальними нормами права, застосовують до підозрюваних й обвинувачених, з одного боку, і наведена класифікація Е. К. Кутуєва може бути застосована, а з іншого – заходи примусу і заходи юридичної відповідальності, передбачені КПК України, заходи кримінальної процесуальної відповідальності, можуть застосовуватися, окрім підозрюваного й обвинуваченого, й до інших учасників процесу.

Таким чином, юридична відповідальність та примус у кримінальному процесі – це загальні поняття для інших понять, пов'язаних з цими інститутами. Логічний ряд 1: юридична відповідальність – юридична відповідальність за правопорушення у кримінальному процесі – кримінальна процесуальна відповідальність (тотожна з заходами забезпечення кримінального провадження) або кримінальна процесуальна відповідальність у комплексі з іншою юридичною відповідальністю (кримінальною, адміністративною, дисциплінарною, цивільно-правовою). Логічний ряд 2: державний примус – примус у кримінальному процесі (кримінальний, адміністративний, процесуальний) – процесуальний примус (заходи забезпечення, запобіжні тощо) або юридична відповідальність за правопорушення у кримінальному процесі.

Список використаних джерел

1. Хачатуров Р. Л. Общая теория юридической ответственности : монография / Р. Л. Хачатуров, Д. А. Липинский. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2007. – 950 с.
2. Білокін Р. М. Кримінально-процесуальна відповідальність : монографія. – Київ : Кафедра, 2017. – 430 с.
3. Мурзановська А. В. Кримінально-процесуальна відповідальність за новим Кримінальним процесуальним кодексом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / А. В. Мурзановська. – Одеса, 2017. – 242 с.
4. Лобойко Л. М. Кримінальний процес : навч. посіб. / Л. М. Лобойко, О. А. Банчук. – Київ : Ваіте, 2014. – 280 с.
5. Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Тумаянц та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація. – Харків : Право, 2014. – 824 с.
6. Вершинина С. И. Государственное принуждение в уголовном судопроизводстве: нормативно-правовая природа и механизм функционирования: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / С. И. Вершинина. – Тольятти, 2017. – 452 с.
7. Булатов Б. Б. Государственное принуждение в уголовном судопроизводстве : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Б. Б. Булатов. – М., 2003. – 58 с.
8. Штода И. С. Государственное принуждение в современной России: теоретико-правовое исследование : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / И. С. Штода. – М., 2017. – 156 с.
9. Глаголев П. В. Юридическая ответственность в системе мер государственного принуждения : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / П. В. Глаголев. – Саратов, 2007. – 18 с.
10. Кутуев Э. К. Уголовно-процессуальное принуждение в досудебных стадиях : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Э. К. Кутуев. – СПб., 2004. – 40 с.